

УДК 94(477.83)-055.2“1945”

Г. В. Чорній

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ ТА МАЛОПИСЬМЕННОСТІ У СЕРЕДОВИЩІ ЖІНОЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1945 Р.

У статті розглянуто особливості організації роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності в середовищі жіноцтва Львівщини в 1945 р. На основі аналізу архівних джерел та матеріалів, а також наукової літератури висвітлено основні характеристики процесу відновлення й діяльності культурно-освітніх установ на території Львівської області та участь у них жіночої частини населення. З'ясовано суттєві позитивні та негативні аспекти в процесі ліквідації неписьменності та малописьменності серед жінок у перший рік післявоєнної відбудови.

Ключові слова: жіноцтво, освіта, неписьменність, малописьменність, Львівська область, гурток, школа.

Перша половина ХХ ст. в історії України характеризувалася значними змінами в соціально-економічному, політичному та культурно-освітньому житті населення. З включенням західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу розпочалося встановлення на цій території радянської влади у всіх сферах життя. Особливо відчутні зміни відбулися в організації освіти. Одним із першочергових завдань радянського керівництва було питання підвищення загальноосвітнього рівня та подолання неписьменності дорослого населення. У нашому дослідженні ми спробуємо прослідкувати вирішення окресленої проблеми серед жінок Львівщини в 1945 р.

Мета дослідження – на основі аналізу архівних матеріалів і документів розкрити процес ліквідації неписьменності та малописьменності в 1945 р. на території Львівської області у середовищі жіноцтва.

Завдання наукової статті – проаналізувати стан неписьменності та малописьменності жінок Львівщини, висвітлити дії радянської влади з підвищення загальноосвітнього рівня дорослого населення Львівської області в перший повоєнний рік.

Історіографія досліджуваної проблематики частково простежується у працях Г. Кучеренко [8], А. Киданюка [12], О. Вознюк [13], І. Кошарного [14] та ін. Окремі культурно-освітні аспекти висвітлено у публікації Г. Чорній [15]. Джерельну базу наукового дослідження становлять документи Державного архіву Львівської області [1–7], а також опубліковані матеріали вище зазначеного періоду [10; 11].

З 1944 р. на території західноукраїнських земель одним із напрямків діяльності радянської влади стало налагодження співпраці з місцевим населенням, зокрема із жіноцтвом Львівської області [9, с. 52]. Серед завдань, що ставилися для виконання стояло питання підвищення загальноосвітнього рівня та подолання неписьменності серед населення віком від 15 до 50 років. Уже в жовтні 1944 р. керівництво освітньої галузі УРСР дало вказівки відділам народної освіти на місцях щодо організації навчання неписьменних і малописьменних осіб (постанова ЦК КП (б) У “Про хід ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення західних областей УРСР”) [8, с. 98]. Пізніше, 5 квітня 1945 р. вийшла наступна постанова “О работе среди женщин западных областей Украины”. У документі йшлося про залучення жіноцтва західних областей УРСР до активного господарського, суспільно-політичного й культурного життя [5, арк. 205]. Радянське керівництво, судячи з прийнятих документів, акцентувало увагу на вирішенні цієї проблеми.

На виконання постанови “Про хід ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення західних областей УРСР” працівники районних та міських відділів народної освіти Львівської області облікували в 1945 р. 20348 неписьменних і малописьменних громадян, з яких навчалось 13373 осіб [1, арк. 33].

Окремі аспекти організації освіти серед жіноцтва розглядалися на Першому з'їзді жінок-активісток Львівської області, який відбувся упродовж 28–29 травня 1945 р. у м. Львові. В роботі з'їзду взяли участь жінки різного соціально-суспільного стану, починаючи від робітниць, колгоспниць, мешканок сільської місцевості та, закінчуючи, вчителями, науковцями, представниками Верховної, обласної, районних та сільських рад депутатів трудящих. Тема даного зібрання – “Завдання жінок у відбудові народного господарства й культури Львівської області в післявоєнний час” [7, арк. 1–4].

Із доповіді завідувачки відділом з роботи серед жінок Львівського обкому партії Вишেমірської дізнаємося про тогочасне становище в сфері освіти та культури області. У своєму виступі вона наголосила, що на той час у м. Львові було відкрито 8 інститутів, де навчався 2681 студент та діяли 22 технікуми із кількістю студентів 2478. Окрім цього, відновили роботу 216 “неповносередніх” (семирічних) та середніх шкіл, у яких навчалось 143665 учнів. В області функціонували 6 театрів, 32 будинки соціальної культури, 486 сільських клубів та хат-читалень, діяли 32 районні та 35 сільських бібліотек, 34 стаціонарних та 12 пересувних кіноустановок, а 5546 осіб були задіяні в 314 гуртках самодіяльності. В підсумку своєї доповіді, відзначивши позитивні зміни у культурно-освітній сфері, доповідачка розкритикувала недостатньо організовану роботу з ліквідації на території Львівщини неписьменності серед дорослого населення, яке становило 32352 громадян. Зокрема, в їх складі налічувалося 7200 неписьменних та 13148 малописьменних жінок. Вишেমірська відзначила, що в області діяли 574 гуртки з ліквідації неписьменності, які охоплювали лише 10 тис. жінок [7, арк. 30]. Як висновок з доповіді прозвучала теза, що існує чимало проблем в освітній

сфері, які потрібно вирішувати і те, що через різні обставини значна частина жіноцтва не була задіяна до процесу ліквідації неписьменності та малописьменності.

У підсумку Першого з'їзду жінок-активісток Львівської області пролунали закликали до організації гуртків з ліквідації неписьменності та малописьменності, оскільки неграмотним жінкам важко приймати участь в громадській роботі. З метою залучення жінок до кваліфікованої господарської діяльності було прийнято рішення про створення для жіноцтва агротехнічних та зоотехнічних гуртків, що в свою чергу дало б можливість підвищити врожайність в кожному господарстві і поліпшити добробут трудового селянства [7, арк. 30].

На виконання Постанови центральних органів влади місцеве керівництво доручило на місцях провести реєстр неписьменних і малописьменних громадян, зокрема і серед жіноцтва. У Поморянському районі впродовж 20 квітня – 1 листопада 1945 р. жінки-делегатки зареєстрували 845 неписьменних і малописьменних жінок. Проте, з них лише 748 осіб розпочали навчання [5, арк. 57]. У Великомоствіському районі їх налічувалася 271 особа [6, арк. 2]. Облік неписьменних здійснювали у селах, а завдання районних центрів полягало у сумуванні загальної кількості таких осіб. В с. Лани Польські Кам'яно-Буського району під керівництвом голови жіночої ради Наталки Кайди і культосвітньої секції було взято на облік всіх неписьменних і малописьменних жінок села й організовано їх навчання [1, арк. 37]. Виходячи з тих та інших прикладів можна зробити висновок про те, що проблема неписьменності серед жіноцтва області стояла досить гостро. З прикрістю констатуємо той факт, що не було організовано ретельного обліку даної категорії громадян через відсутність кваліфікованих кадрів на місцях.

У 1945 р. сфера освіти розглядалася як своєрідний стартовий майданчик щодо запровадження партійної ідеології та дієвий спосіб впливу на громадську думку населення. Виходячи з цього, радянська влада доручила першочергово підготувати приміщення та школи для навчання дітей та дорослого неписьменного населення. Ці завдання покладалися на місцевих освітян. Серед їх обов'язків були наступні: підготовка школи до навчання (побілка, ремонт, опалення тощо), перепис неписьменних та малописьменних громадян, навчання дорослого населення [4, арк. 98]. Зокрема, в інформаційній записці "Про стан масово-політичної роботи серед жінок в Рава-Руському районі станом на 1 серпня 1945 р." зазначалося, що в ряді сіл з ініціативи делегатських зборів жінки приймали активну участь в підготовці шкіл до нового навчального року, відремонтували навчальні приміщення, організували підвіз палива, а в селі Гійчі за сприяння культурно-освітньої секції жінки відремонтували клуб" [6, арк. 32]. В селах Тяглів та Карів жіночі ради організували дитячі садки, в яких розпочали навчання 90 дітей [4, арк. 90; 6, арк. 33]. У цей же час, в Бібрському районі у с. Лани жінки-активістки зібрали 3,5 тис. крб., які витратили на ремонт і паливо для місцевої школи [1, арк. 33]. Із довідки жінорга Великомоствіського району Трофімової "Про стан роботи серед жінок в районі за II квартал 1945 р." дізнаємося, що у с. Рекленець голова шкільної секції Марія Ключка облікувала 158 осіб неписьменного та малописьменного населення і спромоглася організувати їм навчання на базі місцевої школи [3, арк. 108].

Активну участь у громадсько-культурному й освітньому житті області приймали жінки Івано-Франківського району м. Львова. Станом на 10 липня там діяло 15 гуртків для неписьменних, на базі яких навчалася 243 жінки та 1 гурток для малописьменних із кількістю 65 жінок [1, арк. 37].

Ситуація в сфері освіти змінилася в серпні 1945 р. Через початок жнив у сільській місцевості різко зменшилася кількість жіноцтва, яке навчалася у місцевих освітніх закладах. Основне завдання жінок-селянок Львівщини було "вийти переможцями в соцзмаганні з Дрогобицькою та Станіславською областями по хлібу" [3, арк. 44]. Проте, одразу після жнив підготовка до навчального процесу знову відновилася, хоча у частині населених пунктів це відбувалося одночасно. Наприклад, в ряді сіл Рава-Руського району станом на 1 серпня жінки активно готували школи до нового навчального року: здійснили ремонт і побілку, організували підвіз палива [4, арк. 90]. В Яворівському районі жінки-активістки відремонтували клуби, хатичитальні й школи, забезпечили їх паливом на зимовий період. Поруч з цим провели подальший облік неписьменних і малописьменних громадян та організували гуртки з їх навчання [3, арк. 74].

Реально масове навчання дорослого неписьменного і малописьменного населення в т. ч. і жіноцтва розпочалося лише в листопаді – після завершення жнив і основних сільськогосподарських робіт. Цьому сприяло відкриття широкої мережі гуртків та вечірніх шкіл. У Перемишлянському районі в листопаді 1945 р. розпочали навчання 16 гуртків з ліквідації неписьменності та малописьменності, які відвідали 183 особи, з них більшість жінки [5, арк. 20]. В Шевченківському районі м. Львова такими гуртками було охоплено лише 52 жінки. Відзначимо, що найкраще працювали гуртки на взуттєвій фабриці та газовому заводі району [2, арк. 120]. З 1 листопада розпочали діяти школи для малописьменних і неписьменних на всій території Івано-Франківського району м. Львова, що досягнули близько 500 жінок [3, арк. 17]. Однак, усюди не вдалося вчасно розпочати навчання з ліквідації неписьменності дорослого населення. За планом у Великомоствіському районі на 1945 р. мали відкритися 6 вечірніх шкіл, але реально діяла лише 1 в райцентрі при пожежній охороні. У школі відбулося всього 2 заняття та серед слухачів були лише 3 жінки. Негативним явищем стала відсутність та недостатність підручників, програм та зошитів [6, арк. 2].

13 листопада 1945 р. відбулася Третя обласна нарада жінок Львівської області за участю 27 жіночих організаторів. Тема цього зібрання стосувалася підготовки жінок до виборів у Верховну Раду СРСР (вибори мали відбутися 10 лютого 1946 р.). Із доповіді голови обласного відділу з роботи серед жінок Вишемірської дізнаємося про організаційні недоліки виборів жінок-делегаток. Окрім цього, вона зауважила, що на Львівщині багато неписьменних та малописьменних жінок, які не були охоплені процесом навчання [6, арк. 75].

Критиці був підданий і той факт, що не всі райони Львівської області вчасно провели облік неписьменних та малописьменних громадян. Зокрема, станом на 1 грудня в Сталінському районі м. Львова перебувало 128 неписьменних дорослих осіб, в т. ч. 89 жінок. Для ліквідації неграмотності районна влада організувала 10 гуртків, якими охопили лише 116 осіб, з них – 12 громадян похилого віку, які не могли приходити на заняття. Для них учителі проводили заняття в їх власних помешканнях [4, арк. 67].

З'ясовано й той факт, що наприкінці 1945 р. ще не всі населені пункти Львівської області вчасно підготували приміщення для роботи осередків з ліквідації неписьменності. У Городоцькому районі голови жіночої ради с. Бартатів аж на кінець року вдалося відремонтувати школу та завести дрова [4, арк. 18]. Аналогічна ситуація мала місце у с. Шоломия Бібрського району в грудні 1945 р., де заступник голови сільської ради Софія Горак від імені жіноцтва села взяла на себе зобов'язання про приведення школи в належний порядок та забезпечення її паливом [4, арк. 12]. Перелічені факти свідчать про те, що процес ліквідації неписьменності тривав нерівномірно в різних місцевостях Львівської області.

Характерною особливістю того часу було й те, що певні здобутки та плани приурочували до деяких державних свят чи визначних дат. Представники Поморянського району у звіті “Про стан роботи серед жінок за II квартал 1945 р.” повідомляють завідуючій жінвідділу Львівського обкому партії Вишемірській, що до дня виборів у Верховну Раду було ліквідовано неписьменність серед 197 жінок [5, арк. 57]. У реальності такі дані викликають скептицизм, оскільки процес ліквідації неписьменності тільки розпочався, а його показники не відповідали дійсності.

Перший повоєнний 1945 р. показав й інші проблеми та суттєві недоліки в організації роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності. Негативним моментом в системі освіти залишалася недостатня кількість навчальної та художньої літератури в бібліотеках. Станом на 15 лютого дитячих бібліотек в районах області не було, а при середніх школах діяли невеликі бібліотеки обсягом 200–300 книг [1, арк. 6]. Очевидно, що підручників не вистарчало і для навчання дорослого населення. Вже на II півріччя 1945 р. в області працювало 124 бібліотеки, з них 66 бібліотек із загальним книжковим фондом 527000 книг. Значну кількість районних бібліотек укомплектували за рахунок книжкового фонду східних областей, про що свідчить інформаційний звіт “Про агітаційно-пропагандистську роботу, проведену обкомом партії за II півріччя 1945 р.” [1, арк. 101]. Незважаючи на такі пришвидшені темпи процесу ліквідації неписьменності та малописьменності, констатуємо той факт, що проблеми книжкового укомплектування у досліджуваній період не вдалося вирішити в повній мірі.

Ще одним ключовим негативним моментом у реалізації досліджуваного процесу була недостатня кількість вчителів та їх низька кваліфікація. На території Львівської області у 1945 р. бракувало близько 1000 педагогів [8, с. 101]. Наприклад, в Залізничному районі м. Львова навчалося 130 неписьменних та 150 малописьменних жінок. Навчання проходили у школах № 13, 15, 18, 30, 34, 43, 44, 52, 53, 54, 71, 77 та № 82 м. Львова. Заняття проводили не лише учителі, але й старшокласники вказаних навчальних закладів. З інформаційної записки “Про проведення масово-політичної роботи серед жінок Залізничного району м. Львова за жовтень 1945 р.” довідуємося, що у школі № 82 навчала дітей і дорослих учителька Ванда Кава, а в школі № 18 проводили навчання учні 9 класу – Людмила Калагіна та Михайл Білінський [5, арк. 194].

Подібна ситуація була і на території Радехівського району: 95 неписьменних та 160 малописьменних осіб. Для вирішення питання ліквідації неграмотності в районі працювало 28 гуртків, в яких навчалося 244 учні, окрім цього 5 осіб займалися індивідуально. У зв'язку з відсутністю кваліфікованих педагогів, до навчання залучали учениць 8–10 класів, а в с. Середильці до цього процесу долучили жінок-переселенок із Польщі [3, арк. 93, 100].

Значний внесок в ліквідацію неписьменності та малописьменності на території Львівської області зробили кваліфіковані вчителі. Їх ряди активно поповнювались за рахунок переселенців з інших територій СРСР. Для прикладу, з довідки “Про стан роботи серед жінок Радехівського району за IV квартал 1945 р.” дізнаємося, що у с. Яструб учителька П. Шляхова, яка приїхала зі східних областей УРСР навчала 11 неписьменних осіб [3, арк. 98].

Таким чином, у післявоєнний період радянська влада розпочала активний процес декларування, а потім і організаційних змін в освітній галузі західних областей УРСР, зокрема у Львівській області, яка розглядалася нею як своєрідний плацдарм для впровадження радянської ідеології в даному краї. Якщо відкинути ідеологічні нашарування, то цей процес мав велике значення для освітнього і культурного розвитку мешканців Львівщини у перший повоєнний рік.

Позитивним моментом змін в освітній сфері було те, що розпочалося форсоване подолання неписьменності та малописьменності у середовищі місцевого населення, в т. ч. і серед жіноцтва. Варто зазначити, що через проблеми фінансово-матеріального (відбудова, ремонт приміщень, недостатність підручників тощо) та кваліфікованого кадрового забезпечення процес ліквідації неписьменності та малописьменності відбувався із певними перешкодами. Масове навчання неписьменного і малописьменного місцевого населення реально розпочалося лише з листопада 1945 р. та тривало у наступні повоєнні роки. Подальший розвиток цього процесу в розширених хронологічних та географічних рамках може стати основою для майбутніх наукових досліджень.

Джерела та література

1. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 251. – 139 арк.
2. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 264. – 145 арк.
3. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 265. – 155 арк.
4. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 266. – 140 арк.
5. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 267. – 210 арк.

6. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 323. – 97 арк.
7. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 324. – 131 арк.
8. Кучеренко Г. В. Ліквідація неписьменності та малописьменності дорослого населення у післявоєнний період (1944–1950 рр.) / Г. Кучеренко, В. Мельниченко // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2010. – Вип. 192. – Ч. 1. – С. 97–102.
9. Стародубець Г. Проблема легітимізації більшовицько-радянської влади в західноукраїнському регіоні у повоєнний період (1944 – 1946 рр.) / Галина Стародубець // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Історичні науки. – 2013. – Вип. 20. – С. 49–53.
10. Збори жінок / Ленінська перемога. Орган Поморянського Райкому КП (б) У та Районної Ради Депутатів Трудящих. – 1 липня 1945. – № 30. – С. 1.
11. Підготувати школи до нового навчального року / Сталінська перемога. – 6 серпня 1945. – № 57 (542). – С. 1.
12. Киданюк А. Культурно-освітні процеси в західноукраїнському селі у 1944–1950 рр. / Андрій Киданюк // Історичні студії Волинського національного університету ім. Л. Українки. – 2010. – Вип. 3. – С. 106–111.
13. Вознюк О. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки в контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного режиму / О. М. Вознюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 4. – С. 44–48.
14. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958) / І. Кошарний – Л.: Вища школа, 1975. – 239 с.
15. Чорній Г. Становище жінки на території Західних областей Української РСР у середині 1940-х на початку 1950-х років: соціально-економічний аспект / Галина Чорній // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 березня 2016 року / [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 2016. – С. 70–72.

Chornij H. V. Eradication of illiteracy among the female population on the territory of the Lviv oblast in the first post-war year.

The article discusses the principles of organization of the activities, connected with the eradication of illiteracy among the female population in Lviv, in 1945. Based on the analysis of the archives, documents and scientific literature, the article reveals the basic peculiarities of process of the reestablishment and renovation of the activities of cultural and educative institutions on the territory of Lviv oblast and the issues of female participation in them. The article defines the positive and negative sides of process of the eradication of illiteracy among the female population in the first post-war year.

Key words: female population, education, illiteracy, Lviv oblast, workshop, school.

Чорній Г. В. Ликвідація неграмотності і малограмотності в середі жінок на території Львівської області в перший післявоєнний рік.

В статті розглянуті особливості організації роботи по ліквідації неграмотності і малограмотності в середі жінок Львівщини в 1945 г. На основі аналізу архівних джерел і матеріалів, а також наукової літератури освіщені основні характеристики процесу відновлення і діяльності культурно-освітніх установ на території Львівської області і участь в них жіночої частини населення. Виявлено суттєві позитивні і негативні аспекти в процесі ліквідації неграмотності і малограмотності середі жінок в перший рік післявоєнного відновлення.

Ключеві слова: жінки, освіта, неграмотність, малограмотність, Львівська область, кружок, школа.